

آسیب‌های فضای مجازی بر روابط زوجین

محدثه غلامشاهی برواتی^۱

چکیده

امروزه، فضای مجازی به بخش جدایی‌ناپذیری از زندگی انسان تبدیل شده است. با وجود مزایای فراوانی که این فضا به ارمغان آورده، استفاده‌ی بی‌رویه از آن می‌تواند آسیب‌های جدی به روابط زناشویی وارد کند. خانواده، به عنوان کوچک‌ترین واحد اجتماعی، نقش کلیدی در ساختار جامعه ایفا می‌کند. سلامت و پویایی خانواده، ضامن سلامت و پویایی جامعه است. از این رو، بررسی آسیب‌های فضای مجازی بر روابط زوجین از اهمیت بالایی برخوردار است. هدف از تدوین این مقاله که به روش توصیفی-تحلیلی و با ابزار کتابخانه‌ای-اسنادی تدوین شده است «شناخت آسیب‌های فضای مجازی بر روابط زوجین» است. یافته‌ها حاکی از آن است که آسیب‌های عاطفی فضای مجازی بر روابط زوجین شامل خیانت، طلاق عاطفی و بی‌علاقگی نسبت به یکدیگر است و آسیب‌ها اخلاقی-فرهنگی نیز شامل ترویج فرهنگ بی‌بندوباری، تضعیف ارزش تعهد، بی‌احترامی و توهین، سطحی‌نگری است. فضای مجازی، با وجود مزایای فراوانی که دارد، می‌تواند در صورت عدم استفاده صحیح، به روابط زناشویی آسیب‌های جدی وارد کند. برای مقابله با این آسیب‌ها، لازم است از راهکارهایی مانند مدیریت زمان، تمرکز بر همسر، افزایش صمیمیت، تقویت ایمان و تعهد، و استفاده صحیح از فضای مجازی استفاده کرد.

واژگان کلیدی: آسیب، آسیب عاطفی، آسیب اخلاقی، فضای مجازی، روابط زوجین.

^۱ طلبه سطح دو مدرسه‌ی علمیه‌ی فاطمه الزهرا سلام الله علیها بم.

مقدمه

روابط زوجین مانند دیگر مسائل مهم اجتماعی تحت تاثیر فضای مجازی قرار گرفته است. فضای مجازی ارتباطاتی را رغم می‌زند که اگر حدود و شرایط شرعی آن رعایت نشود مشکلات اخلاقی، اعتقادی، فرهنگی و ... را در خانواده ها پدید می‌آورد. بی‌تردید کنترل و نظارت در فضای مجازی یکی از اصول جلوگیری از انحرافات است، اما در بحث زوجین نظارت همدیگر در فضای مجازی ممکن است مشکلات اخلاقی را پیش آورد که حتی منجر به طلاق شود. زوجین باید شرایط اخلاقی و رفتاری خود را در فضای مجازی به گونه‌ای تنظیم کنند که حس نظارت و کنترل در دیگری پدیدار نشود. ضرورت پرداختن به این مقاله در این است که دشمن با هدف قرار دادن خانواده‌ها و روابط میان اعضای آن در تلاش است تا بنیان خانواده را از هم متلاشی کند. دشمنان با جذاب نشان دادن موارد غیرشرعی، عادی جلوه دادن روابط نامشروع بین زن و مرد متاهل با یکدیگر، پورن، بی‌غیرتی مردان و ... سبب شده است که زوجین به این فکر بیافتند که همدیگر را نظارت کنند که این نشانه‌ی بی‌اعتمادی به یکدیگر است. به همین دلیل مقاله‌ی حاضر درصدد پاسخگویی به این سوال است که آسیب‌های فضای مجازی بر روابط زوجین چگونه است؟

در مورد پیشینه‌ی موضوع مقالاتی به رشته‌ی تحریر در آمده است از جمله:

- ✓ مقاله «بررسی تاثیر استفاده از فضای مجازی در ایجاد خشونت بین زوجین» به نویسندگی عالیه شکر بیگی و همکاران؛ در این مقاله با وجه به جامعه‌ی آماری که حدود ۳۶۵ نفر تعیین شدند، نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که استفاده از فضای مجازی سبب خشونت فیزیکی، جنسی، روانی، اقتصادی و ارتباطی در میان زوجین خواهد شد.
- ✓ مقاله «مروری بر آسیب‌های فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی بر روابط زوجین» به نویسندگی سمیه ذوالفقاری و فاطمه بابایی؛ در این مقاله به آسیب‌های فرهنگی، علمی و پدیده‌های نوظهور اشاره کرده است و برای آن راه‌حل‌هایی مانند آموزش سواد رسانه‌ای را مفید دانستند.
- ✓ مقاله «تاثیرات اخلاقی استفاده از فضای مجازی بر پیوند زناشویی و روابط فرزندان در خانواده» به نویسندگی سمیرا حاج محمد و فرشته حاج محمدی؛ نویسندگان در این مقاله به تضعیف نقش خانواده، کاهش ارتباط والدین به فرزندان، بی‌اعتمادی زوجین به یکدیگر، دروغ‌گویی، افزایش فاصله‌ی عاطفی و روحی زوجین و ... اشاره کردند.

وجه تمایز مقاله‌ی حاضر با مطالعات پیشین در این است که این مقاله درصدد است تا به طور اخص به آسیب‌های فضای مجازی بر روابط زوجین از دو دیدگاه عاطفی و اخلاقی- فرهنگی بپردازد.

۱. مفهوم‌شناسی فضای مجازی

برای درک بیشتر از معنای لغوی و اصطلاحی فضای مجازی بهتر است که هر کدام از لغات فضا و مجاز به صورت جداگانه مورد واکاوی قرار گیرد.

فضا در لغت به معنای میدان، عرصه، جای وسیع و فراخ، مکان، فلک و آسمان، هوا، گشادی و فراخی هوا، وسعت، پیشگاه و صحن معنا شده است^۱ و مفهوم فضا در مقاسیه با مفهوم مکان، مفهومی انتزاعی است که درک آن بدون واسطه درک مکان غیرممکن است و همچنین فضا بر همه‌جا و مکان بر جایی معین دلالت دارد بنابراین مکان دارای محتوا، دوبعدی، مرزپذیر و قابل محدود شدن است اما فضا نوعی خلأ است که سه بعدی و نامتمرکز و نامتناهی است.^۲

فضا در اصطلاح به تنهایی معنا ندارد اما هر گاه گروه انسانی فعالیت را در جایی شروع کنند معنای نمادین فضا پدیدار خواهد شد. فضا بستری برای بیان فعالیت و رفتارهای انسانی و محلی برای تخیل و واقعیت است.^۳

مجاز در لغت به معنای راه گذر و مسیر، طریق، راهی که در آن از طرفی به طرف دیگر عبور می کنند، گلوگاه، مضیق آمده است. مجازی در مقابل حقیقی قرار دارد.

مجاز در اصطلاح کلمه ای است که در غیر معنی حقیقی خود مستعمل شود و معنی موضوع حقیقی آن متروک نشده باشد.^۴

فضای مجازی در اصطلاح یک مفهومی از تعاملات شبکه‌ای شده بین انسان‌ها و تصورات و ساخته‌های ذهنی و حقیقی آن‌ها پیرامون ارتباطات و سیستم‌ها است و کارکرد اصلی این فضا این است که محیطی برای تعامل تعداد زیادی از افراد، فراهم آورده؛ به طوری که بتوانند بر دیگران تاثیر گذاشته و تاثیر پذیرند. به صورت کلی، فضای

^۱ علی اکبر، دهخدا، لغتنامه دهخدا، ج ۲۴، ص ۳۱۵.

^۲ سعید، صدری؛ محمد، کهوند، بایسته‌های تبلیغ در فضای مجازی (۱)، مرکز هنر و رسانه، مجله مبلغان، شماره ۲۶۷، ص ۳.

^۳ عاطفه، بیک میرزا، روش‌های تحقق اهداف تربیت قرآنی با توجه به ویژگی‌های فضای مجازی، ص ۱۸.

^۴ علی اکبر، دهخدا، لغتنامه دهخدا، ج ۳۰، ص ۴۹۷؛ عاطفه، بیک میرزا، روش‌های تحقق اهداف تربیت قرآنی با توجه به ویژگی‌های فضای مجازی، ص ۱۹.

مجازی، فضایی فاقد موقعیت جغرافیایی فیزیکی یا محدوده سرزمینی خاص است. و فضا در فضای مجازی به همان اندازه که به جایی خالی برای قرار گرفتن اطلاعات و داده‌ها اشاره دارد، به ظرفیت نامحدود آن هم اشاره دارد.^۱

به تعبیر دقیق حضرت آیت الله جوادی آملی «چیزی که امروز به عنوان فضای مجازی معروف شده، در اصل حقیقت است، چرا که مجاز را می‌توان کنار زد، اما حقیقت را نمی‌توان، بنابراین فضای مجازی در اصل خودش حقیقت است، به بیان دیگر آنچه با اندیشه مرتبط است و پیام را به ذهن منتقل می‌کند، حقیقت است؛ خواه از ابزار حسی یا ماورای حس استفاده شود».^۲

با توجه به لایه‌های فضای مجازی، تعریفی جامع در خصوص این بستر ارائه شده است: «فضای مجازی عبارت است از محیطی که در آن برقراری ارتباطات، رویت و انتقال اطلاعات (به صورت غیرقابل لمس، و با اشغال اندکی از محیط قابل لمس) بر بستر زیرساخت‌های سخت افزاری و نرم افزاری به واسطه دستگاه‌های ارتباطی - اطلاعاتی و در ساختارها و قالب‌هایی به عنوان خدمات به انسان‌ها، مبتنی بر سیاست‌ها، قوانین و مقررات حاکمان طراحی و کنترل می‌شود».^۳

۲. آسیب‌های عاطفی فضای مجازی بر روابط زوجین

فضای مجازی، با وجود مزایای فراوانی که دارد، می‌تواند آسیب‌های جدی به روابط عاطفی زوجین وارد کند. در این میان، خیانت، طلاق عاطفی، بی‌علاقگی و لذت نبردن از رابطه جنسی از جمله مهم‌ترین این آسیب‌ها هستند. در ادامه به بررسی عمیق‌تر این آسیب‌ها و راه‌حل‌های آن‌ها پرداخته خواهد شد.

۲-۱. خیانت

خیانت به معنای مخالفت نهایی با حقیقی از حقایق و شکستن پیمان آن است یعنی پیمانی را که با او داشتیم در خفا نقض کرده است.^۴ وفاداری نسبت به همسر در آیات الهی آمده است و نشانه‌ی انسان‌های نیک است. از جمله آیاتی که خیانت به همسر در آن ذکر شده است عبارتند از:

^۱ سعید، صدری؛ محمد، کهوند، بایسته‌های تبلیغ در فضای مجازی (۱)، مجله مبلغان، شماره ۲۶۷، ص ۴.

^۲ گروه مولفان، حقیقت مجازی، ص ۳۳.

^۳ سعید، صدری؛ محمد، کهوند، همان، شماره ۲۶۷، ص ۹.

^۴ طباطبایی، سید حسین، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱۹، ص ۵۷۶.

خداوند از خیانت زلیخا به همسر خود در آیات الهی سخن به میان آورده است: «وَرَأَوْتَهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ...»؛ و آن زن که یوسف در خانه او بود، از او تمنای کامجویی کرد؛ درها را بست و گفت: بیا (بسوی آنچه برای تو مهیاست!)^۱.

در آیات ۵۰، ۵۱ و ۵۲ سوره یوسف از تجاوز به ناموس مردم به عنوان خیانت یاد شده است. اگر زنی خود را در اختیار کسی غیر از همسر قرار دهد، سوء قصد به همسر مرد، خیانت به مرد است. خیانت، کاری ناپسند است، هر چند در حق کافر باشد. «لَمْ أَخْنُهُ»^۲ سوء قصد به همسر مرد، خیانت به مرد است.^۳

در فضای مجازی نیز برخی بر اثر محتوای نامناسبی که همواره نگاه کرده و پیگیری می‌کنند به خیانت نسبت به همسر خود دچار خواهند شد. از طرفی نیز افراد سودجویی وجود دارند که در صورت ضعف ایمان و به خیانت دچار خواهند شد.

✓ **دسترسی به محتوای نامناسب:** فضای مجازی مملو از محتوای نامناسب و غیر اخلاقی است که می‌تواند فرد را به سمت خیانت سوق دهد. «انگیزه‌های دشمنان برای اخلال و ایجاد اختلال در روابط خانوادگی، انگیزه‌های خیلی خیلی عمیقی است و دنبال مسئله هستند».^۴ این مشاهده این محتوا، ذهن فرد را تحت تاثیر قرار داده و او را در معرض وسوسه قرار می‌دهد.^۵

✓ **فریب و سوءاستفاده:** افراد سودجو با استفاده از هویت جعلی در فضای مجازی، افراد متاهل را فریب داده و آنها را به خیانت ترغیب می‌کنند. این افراد با سوءاستفاده از احساسات و تنهایی افراد، به دنبال منافع خود هستند.^۶ در قرآن کریم آمده است: «يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا

^۱ یوسف: ۲۳.

^۲ قرائتی، تفسیر نور، ج ۴، ص ۲۲۵.

^۳ قرائتی، محسن، تفسیر نور، چاپ یازدهم، ج ۴، ص ۲۲۴.

^۴ خامنه‌ای، سید علی، بیانات در ارتباط تصویری با نمایندگان مجلس شورای اسلامی، ۱۴۰۰/۰۳/۰۶.

^۵ خلیج آبادی فراهانی، فریده؛ کیانی علی آبادی، فاطمه، واکاوی نقش خانواده در مواجهه با محتوای نامناسب جنسی در اینترنت در نوجوانان شهر تهران؛ بک تحقیق کیفی، خانواده پژوهی شماره ۷۱، ص ۴۹۲-۴۵۹.

^۶ تقدسی و همکاران، معصومه، مقایسه نحوه مواجهه افراد با موقعیت‌های اخلاقی در فضای مجازی و دنیای واقعی، شماره سی و نهم، ص ۹۸-۱۱۹.

فضای مجازی منبعی از گسترش شهوت طلبی، ارضاء نامشروع، روابط غیر شرعی، ازدواج سفید، سقط جنین و ... می باشد که با فرهنگ اسلامی مغایرت دارد. همچنین با رواج شهوت طلبی، فساد و فحشا در جامعه زیاد خواهد شد و کشور از لحاظ اخلاقی به سقوط خواهد رسید. در اسلام ازدیاد نسل آن هم به صورت مشروع سفارش شده است، اما در فضای مجازی و در کشورهای غربی، افراد مشهور فوتبالیست و ... حتی بدون ازدواج فرزندی را دارند که پس از تولد فرزندان دوم و سوم به بعد به فکر ازدواج با یکدیگر می افتند که این آسیبی عظیم برای نسل جدید است.

نتیجه گیری

در دنیای امروز، فضای مجازی به بخش جدایی‌ناپذیری از زندگی بشر تبدیل شده است. این فضا، در کنار مزایای فراوانی که دارد، می‌تواند آسیب‌های جدی به روابط زوجین وارد کند. در این مقاله، به بررسی آسیب‌های عاطفی و اخلاقی-فرهنگی فضای مجازی بر روابط زوجین پرداخته شده است. نتایج به دست آمده از مقاله با توجه به منابع در دسترس و مطالعات پیشین به شرح زیر است:

آسیب‌های عاطفی فضای مجازی بر روابط زوجین؛ فضای مجازی با فراهم آوردن بستری برای ارتباطات پنهان و بدون قید و بند، می‌تواند زمینه خیانت مجازی را فراهم کند. این امر، اعتمادی که بنیان اصلی هر رابطه زوجین است را از بین می‌برد و به احساس ناامنی، خشم و افسردگی در فرد آسیب‌دیده منجر می‌شود. طلاق عاطفی، وضعیتی است که در آن زوجین علیرغم زندگی در کنار یکدیگر، هیچ‌گونه صمیمیت عاطفی با یکدیگر ندارند. استفاده افراطی از فضای مجازی می‌تواند منجر به انزوا و گوشه‌گیری افراد شده و از توجه و تعامل آنها با همسرشان بکاهد. این امر، به مرور زمان، گرمای عشق و محبت را از بین می‌برد و به طلاق عاطفی منجر می‌شود. بی‌علاقگی، از دیگر آسیب‌های عاطفی فضای مجازی بر روابط زوجین است. غرق شدن در دنیای مجازی و توجه بیش از حد به شبکه‌های اجتماعی، می‌تواند احساس دل‌بستگی و تعلق خاطر فرد به همسرش را کاهش دهد. این امر، به سرد شدن روابط و بی‌علاقگی نسبت به یکدیگر منجر می‌شود.

علاوه بر آسیب‌های عاطفی، فضای مجازی می‌تواند آسیب‌های اخلاقی-فرهنگی متعددی نیز به روابط زوجین وارد کند. ترویج فرهنگ بی‌بندوباری، تضعیف ارزش تعهد، بی‌احترامی و توهین، و سطحی‌نگری، از جمله این آسیب‌ها هستند. فضای مجازی با به نمایش گذاشتن سبک زندگی‌های غیرواقعی و اغراق‌آمیز، می‌تواند فرهنگ بی‌بندوباری و بی‌مسئولیتی را در افراد ترویج دهد. این امر، تعهد و وفاداری را که از ارکان اصلی یک زندگی مشترک موفق است، سست می‌کند. بی‌احترامی و توهین در فضای مجازی، که به دلیل فقدان تعاملات رو در رو و احساس ناامنی در افراد رخ می‌دهد، می‌تواند احترام و محبت را بین زوجین از بین ببرد و به اختلافات و مشاجرات منجر شود. سطحی‌نگری و عدم توجه به ارزش‌های عمیق انسانی در فضای مجازی، می‌تواند دیدگاه افراد نسبت به زندگی مشترک را تحت تاثیر قرار دهد و آنها را به دنبال لذات زودگذر و ظاهری به جای عشق و تعهد پایدار رهنمون کند.

منابع

❖ قرآن کریم ترجمه محسن قرائتی

کتاب

۱. آمدی، عبدالواحد بن محمد، غررالحکم و دررالکلم، قم: دارالحديث، چاپ هشتم، ۱۳۹۵ش.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی، ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، قم: شریف رضی، ۱۴۰۶ق.
۳. حرعاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، قم: کتابچی، چاپ دهم، ۱۳۸۶ش.
۴. دهخدا، علی اکبر، لغتنامه دهخدا، تهران: انتشارات مدیریت و برنامه ریزی کشور، چاپ دوم، ۱۳۷۷ش.
۵. رضایی اصفهانی، محمدعلی، تفسیر مهر، قم: انتشارات پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن، چاپ اول، ۱۳۸۷ش.
۶. شعیری، محمد بن محمد، جامع الاخبار، قم: حضرت عباس، چاپ اول، ۱۳۹۲ش.
۷. صادقی، محمود، احکام شبکه‌های اجتماعی، تهران: معروف، ۱۳۹۵ش.
۸. طباطبایی، سید حسین، ترجمه تفسیر المیزان، ترجمه ناصر مکارم شیرازی، قم: جامعه مدرسین قم، ۱۳۷۴ش.
۹. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: درس‌هایی از قرآن کریم، چاپ یازدهم، ۱۳۸۳ش.
۱۰. گروه مولفان، حقیقت مجازی، تهران: مرکز ملی فضای مجازی، ۱۳۹۵ش.
۱۱. گروه پژوهش‌های کاربردی مرکز رسیدگی به امور مساجد، فروع مسجد، تهران: دفتر مطالعات و پژوهش‌های رسیدگی به امور مساجد، ۱۳۹۳ش.
۱۲. مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، مصحح علی اکبر غفاری، بیروت: دارالحیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.

نشریات و سایت

۱. بهادری و همکاران، مریم، ارتباط فضای مجازی و طلاع عاطفی همسران، پژوهش‌های جامعه شناختی، سال پانزدهم، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۰ش.
۲. بیک میرزا، عاطفه، روش‌های تحقق اهداف تربیت قرآنی با توجه به ویژگی‌های فضای مجازی، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته تفسیر قرآن مجید، اردیبهشت ۱۳۹۹ش.
۳. پورتال اینترنت و فناوری اطلاعات، فضای سایبر، آسیب‌ها و مخاطرات، www.sis-eg.com
۴. تقدسی و همکاران، معصومه، مقایسه نحوه مواجهه افراد با موقعیت‌های اخلاقی در فضای مجازی و دنیای واقعی، راهبرد فرهنگ، شماره سی و نهم، پاییز ۱۳۹۶ش.

۵. خامنه‌ای، سید علی، بیانات در ارتباط تصویری با نمایندگان مجلس شورای اسلامی، ۱۴۰۰/۰۳/۰۶.
۶. —، بیانات در دیدار دانشجویان دانشگاه صنعتی شریف، ۱۳۷۸/۰۹/۰۱.
۷. خبرگزاری دانشجویان ایران، ایسنا، فضای مجازی باعث سطحی نگری و کم‌رنگ شدن مطالعه شده است، ۱۳۹۵/۰۹/۲۶، کد خبر ۲۰۰۴۴.
۸. خزاعی و همکاران، سمانه، نقش میانجی احساس شرم و گناه در رابطه سبک‌های دلبستگی با پرخاشگری ارتباطی پنهان زناشویی، فصلنامه‌ی پژوهش در سلامت روانشناختی، دوره ۱۵، شماره ۱، بهار ۱۴۰۰ ش.
۹. خلیج آبادی‌فراهانی، بررسی نقش اینترنت بر رفتارهای جنسی جوانان، ۱۳۹۹/۱۲/۲۳، WWW.iranthinktanks.com
۱۰. خلیج آبادی‌فراهانی، فریده؛ کیانی علی آبادی، فاطمه، واکاوی نقش خانواده در مواجهه با محتوای نامناسب جنسی در اینترنت در نوجوانان شهر تهران؛ یک تحقیق کیفی، خانواده پژوهی، سال هجدهم، شماره ۷۱، پاییز ۱۴۰۱ ش.
۱۱. سادات میرکاظم و همکاران، نگار، مقایسه پاسخ‌های رفتاری به ابزار هیجانات همسر در زنان با صمیمت عاطفی بالا و پایین، رویش روانشناسی، سال ۱۲، شماره ۱۸، فروردین ۱۴۰۲ ش.
۱۲. سهراب زاده و همکاران، مهران، تاثیر فضای مجازی بر آسیب‌های خانواده، اولین کنفرانس فرصت‌ها و تهدیدهای فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی، ۱۳۹۷ ش.
۱۳. صدری؛ سعید، کهوند، محمد، بایسته‌های تبلیغ در فضای مجازی (۱)، مرکز هنر و رسانه، مجله مبلغان، شماره ۲۶۷، بی‌تا.
۱۴. عابدی‌تهرانی، طاهره؛ افشاری، فاطمه، تاثیر رسانه در گسترش مصادیق بی‌بندوباری (فرار از خانه و روابط جنسی نامشروع) و راه‌حل‌های آن، فقه و حقوق خانواده (ندای صادق)، سال شانزدهم، شماره ۵۵، پاییز و زمستان ۱۳۹۰ ش.
۱۵. کرم‌اللهی و همکاران، نعمت‌الله، تکنیک‌های اقناعی شبکه اجتماعی تلگرام در مقابله با نقش‌های جنسیتی زن، مطالعات اسلامی زنان و خانواده، دو فصلنامه علمی - پژوهشی، سال ششم، شماره دهم، بهار و تابستان ۱۳۹۸ ش.
۱۶. کولیوندزاده، زهره؛ نظرزاده زارع، محسن، بازنمایی عوامل موثر در شکل‌گیری رفتارهای غیراخلاقی به نفع سازمان در بستر دانشگاهی، مجله مطالعات منابع انسانی، دوره ۱۳، شماره ۱، فروردین ۱۴۰۲ ش.
۱۷. کوهی، صدیقه؛ فرنام، علی، نقش آسیب‌های شبکه‌های اجتماعی مجازی در تعهد زناشویی دبیران زن و مرد ناحیه یک زاهدان، دومین کنفرانس بین‌المللی علوم رفتاری و مطالعات اجتماعی، ۱۳۹۴ ش.

۱۸. محمدی سیف و همکاران، معصومه، آسیب‌های اعتیاد به اینترنت در خانواده و انواع آن، مجله طبوبی، شماره ۴۵، زمستان ۱۳۹۲ش. پرتال اطلاع رسانی حوزه.
۱۹. ملک شعار، مرضیه؛ تدین، عباس، تاثیر فضای مجازی در ارتکاب اعمال منافی عفت، فصلنامه علمی پژوهشی تعالی حقوق، شماره ششم، زمستان ۱۳۹۸ش.
۲۰. نصیری، حامد، تاثیر فضای مجازی بر تربیت اخلاقی و اجتماعی دانش آموزان و ارائه راهکارهای پیشگیری از ایجاد آسیب‌های اجتماعی، کنفرانس بین المللی علوم انسانی، علوم آموزشی، حقوق و علوم اجتماعی، ۱۴۰۲ش.